

KİTAP DEĞERLENDİRME

Yavuz Akpınar, *İSMAİL GASPIRALI, SEÇİLMİŞ ESERLERİ: 2 FİKRİ ESERLERİ*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Yavuz Akpınar tarafından 1999 yılından beri "Gaspıralı İsmail'in Külliyyatı"nı yayımlamak üzere yürütülen projenin ikinci cildi *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri 2: Fikrî Eserleri*, Ötüken Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

Eserde, Gaspıralı'nın kitap halinde yayımlanmış bazı eserleriyle, Tercüman'da neşredilmiş seri yazılarının bir kısmı toplanmıştır. Eser, Yavuz Akpınar tarafından kaleme alınan "İsmail Gaspıralı'nın Faaliyetlerine Genel Bir Bakış" adlı bölümle başlamaktadır. Bu bölümün ilk kısmında Gaspıralı'nın gazetecilik ve genel anlamda yayıncılıkla ilgili çalışmaları değerlendirilir. Burada, ünlü Türk düşünürünün bir gazete çıkarmak üzere, ilk defa 1879'da Rus hükümetine başvuruda bulunduğunu öğrenmekteyiz. Gaspıralı'nın Akmescit'te yayımlanan *Tavrida* gazetesine Genç Molla takma adıyla çeşitli fikir yazıları yazdığını dikkate aldığımızda, gazete çıkarma isteğinin temelinde Türkçe bir yayın organı ortaya koyma arzusu yattığı açığa çıkmaktadır. Zira, *Tavrida* gazetesi Rusça olarak yayınlanmakta ve Gaspıralı oraya takma adla Rusça makaleler yazmaktadır. Bu bölümde özellikle dikkati çeken yeniliklerden biri, Ukraynalı tarihçi V. Y. Gankeviç'in ortaya çıkardığı, Gaspıralı'nın ilk makaleleri *Bahçisarayskie Pis'ma* "Bahçesaray Mektupları"dır. Bu mektuplar, İsmail Gaspıralı tarafından ilk defa *Tavrida* gazetesinde "Küçük Molla" imzasıyla yayımlanmış; yazar bu mektupları ikmal ederek *Russkoe Musul'manstvo* başlığıyla aynı gazetede 1881'de tekrar neşretmiştir. Yavuz Akpınar ve H. Necefoğlu tarafından Türkçe'ye kazandırılan İsmail Bey'in bu ilk yazısının, Gankeviç tarafından arşivde bulunup Yavuz Akpınar'a gönderildiği eserde belirtilmektedir (bkz. s.61).

Gaspıralı'nın, gerek ilk yazısı *Bahçisarayskie Pis'ma*'da ve bu yazıyı geliştirerek yeniden neşrettiği *Russkoe Musul'manstvo* "Rusya Müslümanları"nda, Küçük Molla ve Genç Molla gibi takma adları kullanması

ilgi çekmektedir. *Molla* sözünün dönemin Türk dünyasında “büyük kadı, büyük bilgin; medrese öğrencisi” gibi anlamları göz önünde tutulduğunda, seçilen bu “mahlas” da anlamlı hale gelir.

Gaspıralı tarafından 1880’li yıllarda çıkarılan *Tonguç, Şafak, Kamer, Ay, Yıldız, Güneş, Hakikat, Lâtail, Terakki* gibi ilk süreli yayınlar, Türkiye Türkçesi temelinde “Müşterek Orta Asya Türkçesi”yle yazılmış olup ilk sayısı 10 Nisan 1883’te basılan *Tercümanın* bir nevi “prototipi”ni oluşturmuşlardır.

Yavuz Akpınar’ın deyimiyle “ilk sayılarından itibaren sadece bir gazete olmayan, Rusya Müslümanlarının ortak kürsüsü, fikir mahfeli haline gelen” *Tercüman*, “Rusya Müslümanlarının modernleşme sürecini, bu sürecin çeşitli sosyal alanlardaki yansımalarını izlenebilir kılan” ve günümüzde aktüalitesini hâlâ koruyan yegâne Türk gazetesidir.

Tercüman Osmanlı Devleti üzerinde de etkiliydi. Bununla birlikte, gazetede II. Abdülhamit hakkında yanlış bir haberin yayımlanması, onun “Memalik-i Osmaniye”ye sokulmasının yasaklanmasına yol açtı. İsmail Bey’in İstanbul’a, bizzat saraya başvurması üzerine yaşadığı bir süre sonra kalktığı, böylece *Tercümanın* Doğu Türkistan ve İran Türkleriyle birlikte Osmanlı Türklerine de ulaştığını dikkate alınırsa, gazetenin etki alanının genişliği netleşir.

İsmail Gaspıralı’nın sosyal ve siyasî faaliyetlerinin belki de en önemlisi, Rus yasalarının kendilerine tanıdığı haklardan yararlanamayan Müslümanları, bu haklarından haberdar etmesidir. Bu konuda *Tercüman’a* yazdığı bazı yazıların başlıklarını ve içeriklerini, Yavuz Akpınar’ın hazırladığı eserde bulmak mümkündür.

Gaspıralı’nın Kırım’dan göç edenleri fikirlerinden vazgeçirme çabaları, dünya Müslümanlarının bir araya geleceği kongre tasarısı ve o devirde ortaya çıkan Ermeni Meselesi’ne karşı geliştirdiği fikirler, onun fikir yelpazesindeki genişliği göstermektedir. Ermeni meselesinin, Gaspıralı ve genel anlamda Rusya Türklüğü açısından bir kez daha gözden geçirilmesi gerektiği, bu eseri okurken akla gelmektedir.¹

Rusya Müslümanları, dolayısıyla Türklerinin *modernleşmesi-batılılaşması* arzusu, ilk olarak onun *Hace-i Sibyan* (1884) adlı eserinde somut yansımaları bulur. Daha önce de bu konuda çeşitli yazılar yayımlayan Gaspıralı’nın söz konusu eserindeki orijinallik, fonetik metot kullanarak alfabe öğretiminin ilk örneği olmasından kaynaklanır. Gaspıralı’nın ha-

¹ Bu konuda ilk kez Nazım Muradoğlu’nun çalıştığını, incelediğimiz eserden öğrenmekteyiz: “*Tercüman Gazetesinde Ermeni Meselesi-I, (1883-1896)*”, Yüz Yılda Gaspıralı’nın İdealleri, Bildiriler, İstanbul, Türk Yurdu Yay., 2001, s.114-131.

zırladığı ders kitapları coğrafyadan tıp bilimine, ilahiyattan tarihe kadar uzanır. Bu eserlerin künyeleri, Yavuz Akpınar'ın hazırladığı eserin "Eğitim Faaliyetleri, Usul-i Cedid Uğrunda Mücadele ve Ortak Dil İdeali" başlıklı bölümünde mevcuttur (bkz. s.54-57).

Eserin ilk ana bölümü olan "*Rusya ve Avrupa ile İlişkiler*", "Bahçesaray Mektupları" ara başlığı ile başlamaktadır.² Kırım'da *Tavrida* gazetesinde Rusça yayımlanan bu yazısında Gaspıralı'nın kurduğu ilk cümleler hayli ilgi çekici olup yaşadığı dönem için epeyce cesur "intelijensiya (aydın) itirafı" mahiyeti taşımaktadır: "Her şeyden önce söylemeliyim ki ben o kadar bilgin ve derin düşünceli değilim; aynı zamanda kendimi Rus sayıyorum, cidden Rus sayıyorum ve inançlı bir Müslüman olmama rağmen bunu hiç yadırgamıyorum." Otuz yaşındaki genç fikir adamının bu sözleri sarf etmesinin temelinde, Rusya Müslümanlarını, bilinçli bir şekilde aydınlatma, cehaletten, dini dogmalardan arındırma düşüncesi olduğunu ilerleyen satırlarından anlıyoruz. Rusya Müslümanları, yüzyıllardan beri Rus halkına kapılarını her anlamda kapatmıştır. Gaspıralı'nın sözleriyle "Rusya, Müslümanlar için *terra incognita* (meçhul yer)"dir. Rusya'yı *İncil*, *misyonerler* ve *vergi toplayıcılardan* ibaret gören Müslüman halk, aynı coğrafyayı paylaştığı bu milleti, adeta *mitik bir korku unsuru* olarak görmekte ve Rusya'nın modernizmi yakalamasını sağlayan bilimsel ataklarını görmezden gelmektedir. Gaspıralı'nın, sonraları kendisine çeşitli "etiketler" konmasını göze alarak bu cümleleri kurması, Müslümanları, Rus eğitim ve bilim sisteminden haberdar etmek ve Avrupa (bilhassa İngiltere ve Almanya) ile Doğuda atağa kalkan "sarı ırk"a karşı bir Rus-Müslüman ittifakı kurulmasını kabul ettirme amacını taşır.

Aydın İbrahimov ve Yavuz Akpınar tarafından Türkçe'ye kazandırılan "Rusya Müslümanları" bölümü, Gaspıralı'nın Rusya Müslümanlarını tenkit süzgecinden geçirdiği teorik fikirleriyle yüklüdür. Bu fikirlerle ilgili cümleleri dikkatle okunduğunda, Rus hükümetinin ve kilisesinin asimilasyon politikasına karşı âdeta manifesto niteliği taşıyan satır altı eleştiriler ortaya çıkmaktadır. Müslüman topluluğun kendine özgü bir hayat yaşayan yoğun ve sağlam bir kitle olduğunu, *Herkül Sütunları* gibi çeşitli sınırlamalar ve sıkıştırmalar yapmadan Ruslaştırma anlamında onları etkilemenin imkânsız görüldüğünü ifade eden Gaspıralı, bu tarz bir siyasetin Müslüman halkın sadece hiddetine yol açacağına dikkati çeker. Rus hükümeti çok ciddi tedbirler alarak bu asimilasyonu gerçekleştirse bile, Ruslaştırmanın güçsüz kalacağını, ayrıca antipati, gizli mücadele ve kanunsuzlukların doğacağını söyleyerek, asimilasyon siyasetine son ver-

² Bu bölümdeki "Bahçesaray Mektupları, Rusya Müslümanları ve Rus-Doğu Anlaşması, A. İbrahimov, H. Necefoğlu ve Y. Akpınar tarafından tercüme edilmiştir.

mesi ve artık aynı zamanda bir İslâm devleti olduğu gerçeğini kabul etmesi için Rusya'yı uyarır. Gaspıralı'ya göre, okullarda Tatarca, medreselerde temel bilimler okutularak, mahkemelere kadrolu tercümanlar atanarak Rus-Tatar mücadelesi sonlandırılabilir; iki halk birbirine yakınlaşabilir ve asırlarca süren "öteki" sorunu ortadan kalkabilir.

Hacali Necefoglu ve Yavuz Akpınar'ın Türkçe'ye çevirdiği "Rus-Doğu Anlaşması" ara bölümünde, Türk-Müslüman halkın Avrupa'dan ziyade Rus kültürüne yakın olması ve Rus sanayi ve ekonomik gücünün Türkler için daha az tehlike taşıması dolayısıyla, Ruslarla ilişkilerin çözüme kavuşması fikri yeniden beyan edilir. Gaspıralı, burada reel politika bilgisini göstererek, Rusya'nın herhangi bir anlaşmaya veya ittifaka gerek duymadan ayakta kalabileceğini, buna karşılık Türklerin Ruslarla aynı coğrafyayı paylaştıkları sürece bu durumda olamayacaklarını, dolayısıyla baskın unsur Ruslarla barış içinde yaşamaları gerektiğini belirtir. Gaspıralı, dönemi için oldukça yeni ve köklü teklifler sunarak, doğuda "sarı ırk", batıda Avrupa emperyalizmi tehditlerine karşı Rus-Müslüman ittifakının, yani bir tür "Avrasya Birliği" teşekkülünü gündeme getirir.

"Şark-ı Ekber Meselesi" adlı seri yazılarında Rus-Doğu Anlaşmasındaki fikirlerini biraz daha geliştirip güncelleştirerek tekrar eder. Batı devletlerinin Osmanlı devletini parçalama plânlarının ortaya çıkaracağı sonuçlar üzerinde durur. "Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muvazene" ara bölümünde, Avrupa medeniyetine dair Gaspıralı'nın eleştirel görüşleri yansımaktadır. "Sosyalizm Yaki Mezheb-i İştirakiyyûn" ve "Mezheb-i İştirakiyyûn" bölümleri, ünlü düşünürün sosyalizme dair çok ilgi çekici düşüncelerini ve tenkitlerini içerir. "Rusya'nın Siyaset-i İslâmiyesi" kısmında Gaspıralı, Altın Ordu Devleti'nin yıkılıp hanlıklara ayrılmasından 1880'lere kadar geçen zaman zarfında Rusya'nın Müslüman Türklere karşı takındığı siyasî tavrı analiz eder.

Eserin II. ana bölümü "*Rusya Türklerinin Müslümanlarınının Modernleşme Problemleri*" başlığı altındadır. İlk ara bölüm olan "Rusya'da Matbuat ve Neşriyat-ı İslâmiye"de Rusya'da yayımlanan Türkçe gazete, kitap vb. neşriyat ayrıntılı biçimde ele alınır. İzleyen ara bölümde Rusya Müslümanlarının aydınlanma sürecinin başlangıcında yayımlanan ders kitabı, risale, din kitabı ve bilimsel eserler, künyeleri verilmek suretiyle listelenir.

"Kadimçilik ve Ceditçilik" konusundaki düşüncelerini de yansıtan Gaspıralı, "Kadınlar" meselesine ayrı bir itinayla eğilir. Bu kısımda, yakın çağa kadar Doğu ve Batı dünyasının kadına atfettiği türlü yakıştırmaları hatırlatarak, genel olarak kadının görevi, tarihte yer edinmiş kadın şahsiyetler ve kadının şer'î ve nizamî hakları üzerinde durur.

Eserin son bölümü, Gaspıralı'nın Rusya ve dünya Müslümanlarının kongreleri hakkındaki fikirlerini açıklayan yazıları içerir.

Bu eserde, Yavuz Akpınar, Gaspıralı'nın dilini orijinal hâliyle korumuş; günümüz okuyucularının anlamakta zorluk çekebilecekleri kelime ve ifadeleri parantez içinde açıklamıştır. Bütün metinlerin Türkiye'de ilk defa yayımlanması, eserin özgünlüğünü gösterir.

Sözü edilen proje çerçevesinde yayımlanan bu eserlerin, İsmail Gaspıralı'yı yeniden Türk düşünce hayatına taşıyacağını ümit ediyor; Yavuz Akpınar başta olmak üzere eserin hazırlanıp yayımlanmasında emeği geçen herkesi kutluyoruz.

Hatice Şirin

Nemat Rahmeti, TAPMACALAR, Verlag auf dem Ruffel, Engel-schoff, 2003.

Türk dünyası içinde Azerbaycan Türklüğünün önemli bir yeri vardır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, Azeri Türklerinin yaşadığı bir ülkedir. Azeri Türklerinin nüfus olarak yaşadığı bir diğer ülke ise İran'dır. İran'da yaşayan Azeri Türklerinin sayısı, 25 milyon civarındadır ki bu rakam, 8 milyonluk Azerbaycan Cumhuriyeti-ndeki nüfusla toplandığında Türkiye Türklerinden sonra Türkler arasında nüfus olarak en kalabalık topluluğun, Azeri Türkleri olduğunu ortaya çıkarır. Türk kültür dairesi içerisinde Azerbaycan Türklerinin çok zengin bir halk edebiyatı ve folkloru sahip olduğunu görürüz. Gündelik hayatın hemen her sahasında halk edebiyatı ve folklor mahsulleri canlı olarak yaşamaktadır.

18. asrın başlarında imzalanan "Türkmençay Anlaşması" ile Kuzey Azerbaycan Rusya'ya; "Gülüstan Anlaşması" ile de Güney Azerbaycan İran'a bırakılmıştır. Sovyet sistemi içerisinde Kuzey Azerbaycan'ın folklor ve halk edebiyatı mahsulleri derlenmiş ve bilimsel araştırmalara konu olmuştur. İran yönetimindeki Güney Azerbaycan Türklüğü baskı altında tutulmuş, kültürel değerleriyle ilgili sistemli ilmi çalışmalar yapılmamıştır. 1979'da İran İslâm Devriminin gerçekleşmesinden sonra eskiye oranla nispi bir özgürlük ortamı sağlanmış olsa da İran Türkleriyle ilgili bu ülkede ilmi bir faaliyet olmamıştır. 1979'dan itibaren yayımlanan ve Türkçe-Farsça yazılara yer veren Varlık dergisinde İran Türklerinin halk edebiyatı ve folklor ürünlerine metin olarak rastlamak mümkündür.